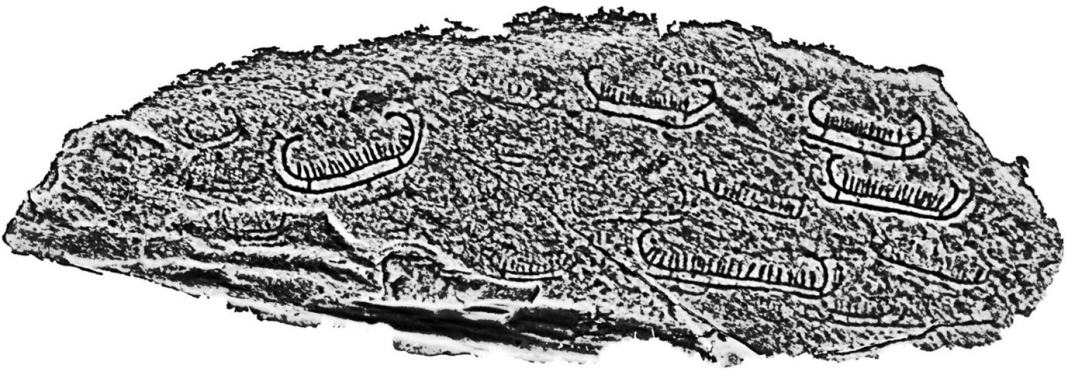

Primitive

tider

24

arkeologisk
tidsskrift

24

Primitive tider
2022 24. årgang

Primitive tider utgis av Mari Arentz Østmo (redaktør), Svein Vatsvåg Nielsen, Guro Fossum, Isak Roalkvam, Knut Ivar Austvoll, Astrid Tvedte Kristoffersen
Sektretær: Elisabeth Aslesen

ISSN 1501-0430

Primitive

tider

Postadresse:
Primitive tider
Postboks 6727, St. Olavs plass
0130 Oslo

E-post: kontakt@primitive-tider.com

Internett: <https://journals.uio.no/PT/index>

Ombrekk: Isak Roalkvam

Trykk: Reprosentralen ved Universitetet i Oslo

© CC BY 4.0

Forsideillustrasjon: Hodnafjell (Id 34638) dokumentert i form av et TVT dybdekart. Illustrasjon: Annette Øvrelied, Am, UiS. Fra artikkelen «Refleksjoner rundt ny teknologi som supplement til etablert praksis: Eksempler fra dokumentasjon av Rogalands bergkunst med 3D-skanner» av Wenche Brun og Annette Øvrelied, s. 65-80.

Skrive for Primitive tider?

Primitive tider oppfordrer spesielt uetablerte forfattere til å skrive. Vi er interessert i artikler, kommentarer til tidligere artikler og rapporter (enklere, ikke fagfellevurderte tekster). Kanskje blir din artikkel neste nummers debatttema! Send inn ditt manuskript og la det få en faglig og seriøs vurdering av redaksjonen. Husk at hele prosessen kan være tidkrevende, så planegg i god tid. Innleveringsfrister finner du på våre nettsider. Det er likevel ingen grunn til å vente til siste øyeblikk, send gjerne inn før fristen!

For å lette arbeidet for deg og for oss, er det helt nødvendig at du setter deg godt inn i forfatterveiledningen og følger den. Forfatterveiledningen finner du på våre nettsider:

<https://journals.uio.no/PT/index>

Vi ser fram til å høre fra deg!

Kontakt oss per mail: kontakt@primitive-tider.com

INNHOOLD

Minneord om professor Frode Iversen (1967–2022)	7
Del I : Fagfellevurderte artikler	
Vår felles fortid: Bærekraftig kulturarv og Fotefar mot nord Silje Evjenth Bentsen	11
Kirken i Søndre gate 7–11 og nasjonalmonumentet <i>Klemenskirken</i> Terje Brattli	33
Tales of Middle Mesolithic cultural transformations and marine adaptation: The case of a simple hatchet of whale bone Birgitte Skar, Jørgen Rosvold og Pål Nymoen	51
Refleksjoner rundt ny teknologi som supplement til etablert praksis Eksempler fra dokumentasjon av Rogalands bergkunst med 3D-skanner Wenche Brun og Annette Øvrelid	65
Kartlegging av middelalderske kirkesteder i Norge med georadar: Resultater fra Furulund, Hylestad og Habbarstad kirkesteder Monica Kristiansen, Kristoffer Hillesland, Erich Nau, Lars Gustavsen, Bjarne Gaut og Anne Herstad	81
Del II: Rapportar	
Middelalderkirkegården på Avaldsnes er påvist Kristine Ødeby Haugan	103
Del III: Anmeldelser	
Mystikk og magi – et innblikk i jernalderens forhold mellom mennesker og dyr Anmeldelse av utstillingen Fabelaktige dyr – fra jernalderen til vikingtid, Historisk museum, Universitetet i Oslo Meriem Boulaziz	113
Elna Siv Kristoffersen og Unn Pedersen, illustrert av Jens Kristensen 2021: Det magiske smykket. En fortelling om tre gravhauger fra folkevandrings-tiden. Gyldendal, Oslo. 64 s. ISBN: 9788205548657 Sigrid (10 år) og Odd (8 år) Sætre Loftsgarden, Anja Nordvik Sætre og Kjetil Loftsgarden	117

David Graeber og David Wengrow 2021: The Dawn of Everything: A New History of Humanity. Farrar, Straus and Giroux, New York. 704 s. ISBN: 9780374157357

Hallvard Bruvoll

Kirken i Søndre gate 7–11 og nasjonalmonumentet *Klemenskirken*

Terje Brattli

NTNU Vitenskapsmuseet, Institutt for arkeologi og kulturhistorie

Innledning

I 2016 kom det for dagen en kirkeruin¹ i forbindelse med en arkeologisk utgraving i Søndre gate 7–11 i Trondheim (Figur 1). Utgravingen ble utført av Norsk Institutt for Kulturminneforskning (NIKU). Denne viste seg å bestå av fem suksessive kirker i tre på samme sted. Relativt kort etter ble denne ruinen av både NIKU og Riksantikvaren proklamert som den Klemenskirken Olav Haraldsson ifølge Snorre skal ha bygd i Nidaros i 1016 e.Kr. Og på etterjulsvinteren i 2017 hadde Norge fått et nytt nasjonalmonument: kirken og stedet der Hellige Olav – Norges evige konge – hadde blitt helgenerklært og plassert på alter. Og som vi skal se etter hvert, er det vesentlige forskjeller mellom nasjonalmonument og arkeologiske objekt som fenomen.

Denne *Klemenskirken*² – som kirkeruinen i Søndre gate 7–11 nå hadde blitt til – ble ansett som den viktigste arkeologiske oppdagelsen i Norge de siste hundre årene. Både Trondheims og Norges historie måtte nå skrives om, og katolikken hadde fått et nytt pilegrimsmål. I tillegg ble *Klemenskirken* kåret til den 6. viktigste

arkeologiske oppdagelsen i verden i 2016 (Lein og Sande 2016). Allerede høsten samme år tok Riksantikvaren initiativ til etableringen av en permanent utstilling på stedet (Sæhle *et al.* 2021:26). Denne ble i mai 2019 åpnet av HKH Kronprins Haakon, med daværende statsråd Ola Elvestuen og en rekke andre digniteter til stede (Figur 2). Utstillingen legemliggjorde den ovenfor beskrevne tolkningen av kirkeruinen i Søndre gate 7–11 som *Klemenskirken*; stedet hvor Olav Haraldsson bygde en Klemenskirke og stedet hvor han ble helgenkåret: «stedet der alt startet», som det sto å lese i utstillingens brosjyre.

Dette var den eneste versjonen av kirkeruinen i Søndre gate 7–11, helt til juli 2021. Vi kan kalle denne versjonen for *Klemenskirken 1.0*. Da tok saken en ny vending med publiseringa av prosjektets utgravningsrapport. Her er ikke klemenskirketolkninga like bastant. Den eldste av de fem kirkene som ble utgravd går her gjennomgående under den langt mere mundane benevnelsen «kirke A» og fellesbetegnelse for alle kirkebyggene er «kirken i Søndre gate 7–11» (Sæhle *et al.* 2021:493). Bakgrunnen for dette var at analysene av prøver tatt for datering etter hvert viste at den tidligste kirkefasen ikke kunne være eldre enn ca. 1060 e.Kr. (etter hvert kanskje helt opp til ca. midten av 1100-tallet). Dette umuliggjorde at kirke A kunne være oppført av Olav Haraldsson. Det gjorde det også umulig at

1 Her brukes begrepet «ruin» i utvidet forstand til også å inkludere stolpebygg.

2 Når *Klemenskirken* står i kursiv, menes det nasjonalmonumentet som kom til gjennom den prosessen artikkelen belyser.

Figur 1. Område for utgravningene i 2016–2017. Kart: Magnar Mojaren Gran. NTNU Vitenskapsmuseet. Kartgrunnlag: Kartverket. Felles kartdatabase.

dette kunne være stedet hvor Olav, ifølge Snorre ble helgenkåret i 1031 e.Kr. Det ble åpenbart at både NIKU og Riksantikvaren hadde forhastet seg ved å foregripe utgravningens resultater, ikke minst gjaldt dette konklusjonene i Riksantikvarens utstilling som bastant gestaltet både Olav Haraldssons Klemenskirke og funnstedet som «stedet der alt startet». Men man ga ikke opp tanken om at det likevel på et vis kunne handle om Olav Haraldssons Klemenskirke. Dermed gikk man langt (også i rapporten) i retning av å konstruere det jeg vil kalle *Klemenskirken 2.0*. Bakgrunnen for dette var at kirkeruinen i Søndre gate 7–11 i sin eldste fase (kirke A) består av gjenbrukt materiale fra en eldre bygning. Dette materialet kan dateres til tidlig 1000-tall. Man mener å sannsynliggjøre at denne bygningen representerer en eldre kirke som har blitt flyttet helt eller delvis til stedet, og prøver så å avgrense

dateringsspennet til denne påståtte, tilflyttede kirken til 1010–1020 e.Kr. Deretter bruker man Snorre for å sannsynliggjøre en identifikasjon av denne kirka som Olav Haraldssons Klemenskirke. Utgravningsrapporten går langt i retning av en slik tolkning, men gir også uttrykk for forbehold og tvil på sentrale punkter. Og kort tid etter at rapporten var offentliggjort, trakk en representant for NIKU unyanserte konklusjoner i denne retninga i en kronikk i *Adressa* 27. juli 2021 (Petersén 2021). NIKU fulgte opp denne forklaringen i et innlegg i *Adressa* 27. juni 2022 (Bakken 2022).

I denne artikkelen skal vi se nærmere på prosesser og aktører bak tilkomsten av den *Klemenskirken* som ennå (oktober 2022) fysisk formidles i utstillinga, versjon 1.0. Vi skal også analysere det nye forsøket på å forklare kirkeruinen i Søndre gate 7–11 som en slags

Figur 2. Utstillingsåpning mai 2019. Med bl.a. HKH Kronprins Haakon og daværende klima- og miljøminister Ola Elvestuen. Foto: Marthe Amanda Vannebo. ©Adresseavisen. Gjengitt med tillatelse fra Adresseavisen.

variant av Olav Haraldssons Klemenskirke som man mener er mer i samsvar de arkeologiske resultatene, versjon 2.0.

Klemenskirken 1.0

Hvordan så forstå tilkomsten av *Klemenskirken* i 2016? Dreide det seg om en oppdagelse av noe helt nytt, ukjent og ikke minst uventa, eller handla det langt på vei om allerede kjente problemstillinger og empiri som etter 2016 befant seg i en helt anna kontekst enn tidligere? I et forsøk på å svare på dette, må vi først prøve så nøyaktig som mulig å tidfeste når kirkeruinen i Søndre gate 7–11 ble til *Klemenskirken*. Det skjer åpenbart en gang på høstparten i 2016. Men dersom vi ser på de utsagnene som er fremma i blogger og i media, bør det være mulig å finne et mer nøyaktig tidspunkt. I en kronikk i *Adressa*

5. februar 2016 diskuterer prosjektets leder Anna Petersén, tidligere riksantikvar Øivind Lunde og professor i middelalderarkeologi Axel Christophersen muligheten for at man *kunne* ha med Klemenskirken å gjøre, men da bare som en av flere muligheter (Petersén *et al.* 2016). De peker på at det også kan dreie seg om en privatkirke reist av en lokal stormann, en høgendeskirke. Den 14. oktober samme år blogget NIKU at de *kunne* ha funnet Olav den helliges kirke (Petersén 2016). Man var ikke sikker, det syntes fortsatt å være bare en av flere mulige tolkninger. Men 27 dager senere, den 9. november 2016 kunne *Adressa* melde følgende: «Her lå Olav den hellige i 25 år. Under utgravningene i Trondheim sentrum har arkeologer funnet rester av det de mener er Klemenskirken, Olav den helliges kirke.» (Bråten og Opland 2016).

Nå var det ikke lenger en av flere mulige tolkninger. En forklaring på avisoppslaget kunne være at avisa hadde misforstått det hele, men ingen av de involverte gikk ut og korrigerste dette. Og NIKU syntes allerede i januar 2017 uansett å være av samme oppfatning som *Adressa*, noe som uttrykkes eksplisitt i forordet til revidert prosjektbeskrivelse for undersøkelsen.

Ved siden av funnet av 1000-tallskirken, -, Klemenskirken- som er et sentralt element i byens tidlige historie, og uvurderlig for tolkningen av sagaenes fremstilling av den tidligkristne kongen-, Olav Haraldsson, vil dette arkeologiske prosjektet bidra til å skrive om byens og nasjonens oppkomst. (NIKU 2017:1)

Her levnes det ikke lenger noen tvil, Olav Haraldssons Klemenskirke i Trondheim var funnet! Det ser ut som at noe skjedde i løpet av de 27 høstdagene i 2016, at noe helt spesielt bidro til oppdagelsen; som i avgjørende grad førte til identifiseringa av kirkeruinen i Søndre gate 7–11 som *Klemenskirken*. Nærliggende er det å tenke at dette var åpenbaringa av alterfundamentet, som ser ut til å ha skjedd i dette tidsrommet. Denne forklaringa er effektiv, men som denne artikkelen vil prøve å vise, er den for enkel.

Nå er jo det å oppdage Klemenskirken i Trondheim langt fra noe nytt, så oppdagelsen burde av den grunn kanskje ikke være så uventa likevel. Det har seg slik at den har blitt funnet i Trondheim flere ganger tidligere, bare helt andre steder enn ved Peter Egges plass (se Figur 1). Fra Gerhard Schönings lokalisering ved Erkebisppegården på 1700-tallet og fram til 1977 da Øivind Lunde slo fast at lokaliseringa av Klemenskirken kirkegård under kvartalet Kjøpmannsgata, Dronningens gate, Krambungata, Krambuveita (sør for Lilletorget) måtte regnes som en av de mest sikre steds plasseringene i middelalderbyen (Lunde 1977:200), hadde den blitt oppdaget seks ganger (Axel Christophersen 2017 pers. med.). Og iallfall de siste 40 årene har det ikke vært noen særlig tvil om at Klemenskirken lå under kvartalet sør for Lilletorget.

Likevel ble disse tidligere oppdagelsene aldri noen sensasjoner, langt mindre av internasjonalt format. Heller ikke Klemenskirken kirkegård i kvartalet sør for Lilletorget ble gjenstand for oppmerksomhet i tilsvarende omfang som ble denne siste oppdagelsen til del. Dette kan nok til en viss grad (men bare til en viss grad) forklares ut fra et adskillig mer spinkelt materiale enn det som nå hadde blitt observert i Søndre gate 7–11/Peter Egges plass. Det man hadde her var primært graver og lite spor etter selve kirka.

Dette bringer oss over på det neste punktet: I hvor stor grad handla tilblivelsen av *Klemenskirken* i 2016 om helt uventa ny og hittil ukjent empiri? Det kan i utgangspunktet virke som at det i hovedsak dreide seg om en overraskelse. *NRK Trøndelag* kunne 24. september 2015 melde følgende: «Har funnet 12 skjeletter fra middelalderen. Utgravningene bak Folkebiblioteket i Trondheim ble mer spennende enn det arkeologene hadde sett for seg. De har funnet en hittil ukjent kirkegård i Trondheim sentrum.» (Dahlberg-Knudsen og Skjærseth 2015, min understrekning).

Spørsmålet er imidlertid om denne oppdagelsen burde være så overraskende. I det følgende skal vi se litt nærmere på de arkeologiske observasjonene som gjennom årene er gjort i dette området forut for forundersøkelsen i 2015.

Historia ser ut til å starte i 1893. I forbindelse med graving for avløp ved Scholdagerveita og Krambungata og inn i Søndre gate 7 (TA 38) ble det funnet bygningsrester av tre i fire nivåer, samt to parallelle murer. Den ene muren beskrives som 60 cm bred, av gråstein i underkant av ca. 2,2 meter under bakken. I tillegg ble det funnet et kors av tre som trolig er et krusifiks fra 1200-tallet (T4601, Axel Christophersen 2017 pers. med.).

Ved graving for kjeller under Søndre gate 7 ble det i 1909 (TA 330) funnet det som beskrives som «adskillige kranier og andre ben av mennesker». Konteksten synes å ha vært relativt uklar, og Øivind Lunde (1977:60) reiste tvil om at det dreide seg om en kirkegård. Han avviste det ikke helt, men pekte også i retning av påført kirkegårdsjord. Imidlertid ble det i 1978 funnet

flere skjeletter bak Søndre gate 7–9. Og nå var funnkonteksten ganske annerledes. I rapporten fra undersøkelsen står det følgende: «Behind the northern part of Søndre gate 7 and Søndre gate 9 several articulated skeletons were found. These had an east-west orientation and appeared to overlaying wooden coffins.» (Riksantikvaren 1978:1).

Det rapporten beskriver ligner veldig på *in situ* kistegraver, noe som indikerer at man hadde med en kirkegård å gjøre. Likevel fremsto altså observasjonen høsten 2015 som overraskende, som oppdagelsen av en hittil ukjent kirkegård.

Oppsummert hadde man arkeologisk kjennskap til følgende for 40 år siden:

- Bygningsstrukturer i flere nivåer (bl.a. murrester) ved Scholdagerveita, Krambugata og inn i Søndre gate 7.
- *In situ* graver orientert øst–vest og i tilknytning til kister.
- Gjenstandsfunn som kan peke i retning av kirkegård.

Nå er det ikke min mening i en slags etterpåklok-skapens lys å hevde at disse observasjonene som samla forelå allerede for 40 år siden burde ha ført til den bastante konklusjon at det måtte være her Klemenskirken lå. Til det var nok materialet for mangelfullt. Men det kan være grunn til å undre seg over at stedet i svært begrenset grad, kun ved Christophersen (1992:9), Blom (1997:240) og Nordeide (1997:56) var trukket inn i diskursen omkring byens tidlige kirketopografi før i 2016. Dette til tross for både at man i Trondheim har en over 200 år lang tradisjon med å diskutere hvilke kirker som lå hvor, og at Søndre gate 7–11/Peter Egges plass ligger sentralt i de eldste delene av Trondheim, midt i «smørøyet» så og si. Det forholdet at det i flere tiår hadde tilkommet såpass mange observasjoner herfra som peker i retning av kirkegård og kanskje også en kirkebygning, reiser et sentralt spørsmål: Hvorfor holdt man til tross for denne kunnskapen fast ved lokaliseringa av Klemenskirken til kvartalet sør for Lilletorget uten noen form for diskusjon? Burde oppdagelsen av *Klemenskirken 1.0* egentlig være så uventa med tanke på at 1) Klemenskirken har

blitt oppdaga mange andre steder tidligere, 2) det tidligere var gjort arkeologiske observasjoner på stedet som relativt tydelig peker i retning av en kirkegård, og dermed også muligens en kirke og at 3) stedet ligger såpass sentralt plassert i det som var byens tidligste områder?

Et svar på disse spørsmålene ligger i hvordan man forklarer hvorfor ingenting skjedde før 2016 og hvorfor alt skjedde etter 2016. 2016 blir altså et slags år null. Min forklaring har som utgangspunkt at *Klemenskirken 1.0* har vesentlig mindre å gjøre med arkeologi i tradisjonell forstand enn det umiddelbart kan virke som. Vi må forstå tilblivelsen som kontekstuell, der fokus er på en videre sammenheng heller enn på en eksklusiv, avsondret og bilateral relasjon mellom arkeologen og det arkeologiske materialet. Selvsagt var både arkeologene og det arkeologiske materialet deltakende i fenomenet, men de konstituerte ikke den *Klemenskirken* som på det tidspunktet hadde manifestert seg, noe jo også utgravningsrapporten fra 2021 viser (Sæhle *et al.* 2021).

En vesentlig årsak til at ingenting skjedde før 2016, var at kirketopografidiskursen i Trondheim, Klemenskirken beliggenhet inkludert, lenge virka å være innkapsla i et forholdsvis snevert, lokalt fagmiljø. Det var en diskurs som la klare føringer for hvilke utsagn om kirkeplasseringer og dedikasjoner som var relevante og som kunne anerkjennes som sanne og gyldige. Dette illustreres tydelig gjennom den danske historikeren Olaf Olsens opposisjon til Øivind Lundes doktorgradsavhandling i 1977. Deler av denne ble senere publisert i *Heimen* (Olsen 1978). Olsen (1978:616) så på diskursen i Trondheim med et utenifra blikk, noe han også var veldig tydelig på. Han pekte på forhold han mente hadde sementert visse sannheter om middelalderbyen Trondheim, også lokaliseringa av byens tidligste kirker. Olsen uttrykte bl.a. betydelig tvil om Lundes plassering av Klemenskirkegården:

Det kan nemlig ikke undgås, at hypoteser, der på grund av kildernes utilstrækkelighed kun er usikre formodninger, under gjentakelsens ubønhørlige pres kommer til at fremtræde som noget i

retning af fakta. Således f.eks. lokaliseringen af Klemenskirken kirkegård som «må regnes som en av de mest sikre stedsplasseringene i middelalderbyen» (s. 200). Men denne plassering er i virkeligheten like så usikker som alle andre. (Olsen 1978:616)

Han var særlig kritisk til bylovens vektterute som kilde og til måten arkeologer og historikere i Trondheim hadde brukt den på, og gikk langt i å antyde at man hadde vært ukritiske og langt på vei løpt i flokk i tolkninga og bruken av den:

Som udenforstående i diskussionen om vektterruten må jeg pege på det foruroligende i, at Øivind Lunde – som iøvrigt hans forgængere i diskussionen – har set sig i stand til at knytte næsten samtlige kirkenavne fra denne kilde til de helt tilfældige kirke- og kirkegårdstomter, der er påvist arkeologisk. Man må spørge: er vi virkelig i den enestående heldige situation, at de arkeologiske udgravninger har afsløret netop de kirker, som omtales i bylovens vektterute? Der var adskillige andre kirker i det middelalderlige Trondheim. Kan f.eks. Apostelkirken, Jonskirken eller Peterskirken ikke være blandt de påviste ruiner og gravpladser? [...] Dette blot til advarsel og eftertanke. Øivind Lunde tager mange forbehold i sin gennemgang og udviser megen fornuftig tilbageholdenhed i sine konklusioner. Alligevel går den vanskelige kabale også lidt for godt op for ham. (Olsen 1978:620)

Jeg leser Olsen slik at han mente kirketopografien i Trondheim hadde blitt gjenstand for en altfor snever diskurs. Tilstrekkelig kritiske refleksjoner og diskusjoner rundt dedikasjoner og plasseringer manglet. Det er mulig å finne referanser til Olaf Olsens artikkel i det som seinere er skrevet om middelalderens Trondheim (se Christophersen 1988). Men til tross for dette og at han brakte til torgs betydelige innvendinger til både Lundes avhandling spesielt og trondheimsarkeologenes praksis mer generelt, synes ikke Olsens perspektiver å ha hatt noen innvirkning på diskursen i tiårene som fulgte. I det store og hele fortsatte en som før.

Dette peker i retning av at lokaliseringa av Klemenskirken lenge var prega av en relativt konserverende diskurs blant Trondheims arkeologer. Ikke minst skyldtes dette en repetitiv tolkning og bruk av bylovens vektterute. Et anna forhold var nok langt på vei at det hele var lukka inne i en forholdsvis snever faglig kontekst, der hverken forskere fra andre fagmiljøer eller ikke-faglige aktører var særlig deltagende. Her var hverken de ovenfor nevnte arkeologiske observasjonene eller Olaf Olsens kritiske utenifra blikk tilstrekkelig til å problematisere Klemenskirken beliggenhet i kvartalet sør for Lilletorget.

Den 9. november 2016 var altså likevel Klemenskirken oppdaga på nytt, nå lokalisert ved Peter Egges plass da som *Klemenskirken*. Allerede dagen etter slo daværende riksantikvar Jørn Holme fast at dette ville bli et nytt pilegrimsmål, at funnet var en sensasjon, unikt og et av de viktigste i Norge etter krigen (Bråten og Opland 2016). I desember samme år ble *Klemenskirken* rangert som nummer seks på Heritage Dailys topp-ti-liste over arkeologiske oppdagelser i 2016 (Lein og Sande 2016). Og det stoppa ikke der. I et forord til Revidert prosjektbeskrivelse for det kommende årets undersøkelse skriver som tidligere nevnt NIKU følgende:

Den arkeologiske undersøkelsen i Søndre gate 7–11 i 2016 har gitt sensasjonelle resultater av stor nasjonal og internasjonal betydelse. En inntil nå ukjent historie om aktivitet på Nidarneset i førkristen tid er registrert. Ved siden av funnet av 1000-tallskirken, -, Klemenskirken- som er et sentralt element i byens tidlige historie, og uvurderlig for tolkningen av sagaenes fremstilling av den tidligkristne kongen-, Olav Haraldsson, vil dette arkeologiske prosjektet bidra til å skrive om byens og nasjonens oppkomst. Olav Haraldssons virke og manifestering av kongemakt i Trondheim -, en av de eldste norske byer og forståelsen av hvordan Olavskulten etableres og konsolideres etter kongens død, har generasjoner av arkeologer og historikere arbeidet med ut fra et betydelig mer fragmentert kildemateriale enn det som vi nå har fått tilgang til. Resultatene og de velbevarte

levningene vil være til glede for forskningen og allmenheten i lang, lang tid fremover. År 2030 er året da Olavsarven skal feires, og i 2024 markerer kirken og staten 1000 år siden Kristenretten innføres. Disse to store nasjonale markeringer vil kunne løftes ytterligere av de funn som er blitt gjort i Trondheim, og vil konkretisere de ideologiske bånd som finnes mellom hendelsene på Stiklestad og Klemenskirken i Trondheim. (NIKU 2017:1–2)

Og i mai samme år dukka så daværende klima- og miljøminister Vidar Helgesen opp ved Peter Egges plass med 31 millioner blanke, friske kroner til prosjektet, bevilga over revidert nasjonalbudsjett. Til *Adressa* (By Rise 2017) ga han uttrykk for han ble andektig av å se pallen der Olav den hellige hadde ligget. Men disse økonomiske midlene skulle etter hvert få utilsiktede konsekvenser, noe vi skal komme tilbake til.

Fra arkeologisk parentes til internasjonal sensasjon

Etter 2016 framstår det som at Klemenskirken og dens beliggenhet alltid har stått i en særstilling, at denne kirka med klar margin har vært regna som den aller viktigste (kanskje med unntak av Nidarosdomen) av Trondheims middelalderkirker. Dette fordi det var her myten om St. Olav oppsto. Men slik har det ikke alltid vært. Tidligere lokaliseringer var motivert i enten en generell lokaliserings- og dedikasjonsproblematikk knyttet til middelalderkirketopografien i Trondheim og/eller til lokalisering av den tidligste kongsgården, siden Snorre beskriver kongsgård og kirke som mer eller mindre samlokalisert. Etter 2016 synes kongsgårdsaspektet å ha blitt vesentlig nedtonet.

Hva var det så som fikk denne tomte i byen til å gå fra å være det vi må kunne kalle en arkeologisk parentes til å huse et nasjonalmonument og bli en internasjonal sensasjon, nærmest over natta? En del av forklaringen kan nok være den strukturelle endringen i forvaltningen som særlig middelalderbyene har vært gjennom de siste vel 20 årene. Jeg tenker her

på den delvis privatiseringen av oppdragsvirksomheten som har funnet sted i denne perioden. Men dette er langt fra hele forklaringen. Vi må se på den bredere og særskilte prosessen fram mot nasjonalmonumentet *Klemenskirken*. Stikkordet her er kontekst. De arkeologiske observasjonene forut for 2016 lå bortgjemt i tabeller, rapporter, TA-skjema og noen perifere avsnitt her og der i vitenskapelige publikasjoner, og det gikk altså nesten fire tiår uten at det skjedde særlig mye. Klemenskirken hadde ligget trygt og rolig, godt plassert under kvartalet sør for Lilletorget. Men så, høsten 2016 endra alt seg. Nå handla det ikke lenger om *diskusjon* omkring lokalisering, og etter en kortvarig tilstand av overraskelse, hadde Klemenskirken nå utvetydig bytta adresse til Søndre gate 7–11/ Peter Egges plass. Tilgang til mer arkeologisk empiri som dateringer til tidlig 1000-tall, flere graver og tydelige kirkestrukturer var selvsagt en relevant faktor. Og åpenbaringa av fundamentet til høyalteret synes å ha vært utløsende for denne nye skråsikkerheten. Det må ha kommet for dagen i tidsrommet 14. oktober til 9. november 2016.

Men avgjørende for analysen er å sortere hva som er *årsak* og hva som er *virkning* i denne prosessen. Her blir begrepene *materialisering* og *materialitet* sentrale. Viktig blir det at materialitet forstås som vesentlig annerledes enn *materiale*. Materialiteter forstås her som de fenomenene som framtrer for oss. De er resultater av materialiseringer (eller materialiseringsprosesser) hvor en rekke aktører, i tillegg til det fysiske fortidige materialet inngår i ulike praksiskontekster. Damsholt og Simonsen (2009:27–28) definerer materialisering på følgende måte: «den proces, hvorigennem noget stabiliseres til form over tid.». Slik ble ikke tilsynekomsten til de nye funnene, med fundamentet for høyalteret i spissen selve oppdagelsen, og dermed *årsaken* per se, men bare en del av et større og mye mer heterogent årsakskompleks. Og her blir nettopp distinksjonen mellom materiale og materialitet sentral. *Steinstrukturen som fortidig materiell kultur* som materiale var utvilsomt en del av årsaken, men *høyalterfundamentet i Klemenskirken som materialitet* – som det

stedet hvor Olav den hellige ble stedt til hvile – må forstås som virkning, som utfallet av en materialiseringsprosess. En prosess bestående av også mange andre aktører enn arkeologene og det arkeologiske materialet. Vi husker NIKUs påstand i sitatet ovenfor: «Klemenskirken- som er et sentralt element i byens tidlige historie, og uvurderlig for tolkningen av sagaenes fremstilling av den tidligkristne kongen-, Olav Haraldsson, ...» (NIKU 2017:1, min understrekning). Her legges det for dagen noe som ligner en ringslutning. Er det den arkeologiske empirien som styrer tolkninga av sagaene, eller er det sagaene som styrer tolkninga av den arkeologiske empirien, eller er det rett og slett begge deler?

Nasjonalmønumentet *Klemenskirken* som materialitet, eller stabilisert form, betinget altså en spesifikk kontekst. Vi har sett at de arkeologiske observasjonene og lokaliseringene gjort før 2016 inngikk i kontekster som ikke skapte noe nasjonalmønument eller internasjonal sensasjon. Men noe var blitt annerledes i 2016, nemlig 20 år med aktører som pilegrimsled, Olavfestdager og nasjonalt kultursenter på Stiklestad. I denne perioden skjedde det en betydelig utvidelse og intensivering av gjødslinga av olavstradisjonen, og Olav den hellige har blitt et moderne fenomen langt utover historisk person og helgen. Nye aktører har kommet til og bidratt til skapelsen av en «utvida Olav», så å si. Vi har den regionalistiske Olav, den verdiskapende Olav, Olav som underholdning, Olav som friluftsliv og Olav som merkevare. Et eksempel på det siste er navneskiftet på sykehuset på Øya fra *Region-sykehuset i Trondheim* til *St. Olavs hospital* i 2002. Dette sauses så sammen med Olav som politisk aktør i sin samtid, som nasjonalt ikon og som katolsk helgen. Og det er ikke alltid like enkelt å definere hva som er hva og når. Og det hele har ei stund nå vært i rask akselerasjon mot 1000-års jubileene for innføringen av Kristenretten og slaget på Stiklestad. Det er i denne høyst uoversiktlige konteksten jeg forstår formasjonen av *Klemenskirken 1.0* som nasjonalmønument. Det arkeologiske materialet – både det som var kjent tidligere og det som først ble observert

i 2016 og framover – inngikk i en vesentlig annerledes kontekst enn tidligere. Slik blir det ikke nødvendigvis sånn at de arkeologiske funnene, med steinkonstruksjonen tolket som alterfundament i spissen identifiserte *Klemenskirken*. De ble ikke bare årsak, men like mye en del av virkninga. Poenget er at den etter hvert så omtalte steinkonstruksjonen som så ut til helt for egen regning høyt å rope *høyalter hvor Olav lå*, og dermed også *Klemenskirke*, heller må forstås gjennom den konteksten den inngår i. Det er altså ikke et 1:1 forhold mellom steinstrukturen og høyalteret hvor Olav ifølge Snorre ble plassert, eller mellom kirkeruinen i Søndre gate 7–11 og *Klemenskirken* for den saks skyld.

Et annet sentralt forhold er det vi kan kalle glemselens retoriske effekt. Som vi har sett, havnet både tidligere lokaliseringer av *Klemenskirken* og tidligere funn og observasjoner på stedet plass raskt i bakgrunnen fra og med 2016. Eksempelvis skrev Vidar Helgesen og Jørn Holme (2017, min understrekning) følgende i en kronikk i VG: «Gjennom skriftlige kilder har vi visst at det i middelalderen fantes en *Klemenskirke* i Trondheim, men man har ikke kjent til hvor den lå.»

Men dersom vi forstår alle disse *Klemensskirkene* som kom og gikk – den ved Peter Egges plass inkludert – som kontekstuellet betinga materialitet, har jo beliggenheten vært kjent i over 200 år, den har bare skifta. Og kunnskap om tidligere observasjoner på stedet kommer tydelig fram både i prosjektbeskrivelser og Riksantikvarens dispensasjonsvedtak. Det finnes imidlertid en annen forklaring på denne glemselens. Den fungerer som en form for positiv modalitetseffekt; den bidrar til å usynliggjøre fenomenets tilkomstbetingelser. Dersom alle disse faktorene hadde blitt trukket med gjennom hele prosessen ville materien bli så seig å dra at dannelsen av *Klemenskirken 1.0* fort kunne ha kollapset i startgropa. Det hele kunne lett ha drukna i et villnis av moderasjoner og dersomheter, vikla inn i masse *hva, hvis og om*. Spørsmål som 1) hvorfor her og ikke andre steder, og 2) hvorfor nå og ikke tidligere kunne ha kludra til framkomsten av *Klemenskirken*

som en ren, kontekstfri oppdagelse, som falt ned fra himmelen. Det at disse forholdene ble usynlige bidro både til å skape et klima hvor *Klemenskirken* både kunne vokse under gunstige betingelser og til å stabilisere det etablerte objektet som faktum.

Så ble det etterpå, *Klemenskirken 2.0*

Da rapporten for de arkeologiske undersøkelsene i Søndre gate 7–11 forelå i juli 2021, ble det klart for alle at den *Klemenskirken* som ble formidlet i utstillingen ved Peter Egges plass (versjon 1.0) ikke medførte riktighet. Dateringer fra fasen under kirka viste seg å gå opp til ca. 1060 e.Kr., muligens helt opp til etter 1150 e.Kr. Dette umuliggjorde at stedet kunne være der Olav Haraldsson ifølge Snorre bygde en kirke i 1016 e.Kr., og hvor han etter sin død ble helgenkåret og plassert på alter (jfr. «stedet der alt startet»). *Klemenskirken 1.0* viste seg altså langt på vei å være et kontekstuel fenomen der andre aktører enn arkeologien hadde vært konstituerende. Det ble åpenbart at Riksantikvaren hadde forhastet seg da man allerede i 2016 – fem år før etterarbeidet var ferdigstilt – tok initiativ til å lage en permanent utstilling på stedet som gestaltet *Klemenskirken 1.0*. Dette er så langt jeg kjenner til enestående i norsk sammenheng. Jeg er av den oppfatning at det at Riksantikvaren gjorde dette langt på vei bidro til en prematur konklusjon samtidig som at utstillingene ble et resultat av samme konklusjonen. Men nå sto man der med en utstilling til flere millioner kroner som det ikke fantes faglig belegg for likevel.

Imidlertid ga man ikke slipp på tanken om at materiale tilhørende den eldste kirkefasen (rapportens kirke A) likevel kunne relateres til Olav Haraldssons *Klemenskirke*. Dermed ble *Klemenskirken 2.0* konstruert. Dette er i hovedsak basert på at kirke A består av gjenbrukt materiale fra en eldre bygning (bygning x), at denne representerer en kirke (kirke x), og at dette materialet kan dateres til tidlig 1000-tall. Utgravningsrapporten går langt i retning av denne tolkninga, men åpner likevel for usikkerhet rundt dette. Imidlertid ble det i en kronikk i *Adressa*

27. juli 2021 trukket adskillig mere langtrekkende og unyanserte konklusjoner enn det også rapporten gir rom for når det gjaldt kirken som ble funnet under utgravningen:

Alt av konstruksjonsmateriale vi har fra stolpekirken, ble felt i tidsrommet 1010 - 1020, [...] I stolpehullene var det lagt ned biter av bearbeidet kleberstein som til sammen danner en nesten komplett døpefont/vievannskar. Vi antar at gjenstanden tilhørte kirken som ble flyttet. (Petersén 2021)

Og videre:

Hvilken kirke dette er kan diskuteres, men kirkens opprinnelige alder plasserer den innenfor kong Olav Haraldsson regjeringstid. Ifølge Snorres kongesaga oppførte Olav Haraldsson *Klemenskirken* i Trondheim i denne perioden. [...] *Klemenskirken* er den eneste kirken i kaupangen fra denne tid som er omtalt i de norrøne sagatekstene i *Heimskringla*, men dette utelukker ikke at andre kirker også kan ha eksistert i byen i dette tidsrommet. (Petersén 2021)

Denne konklusjonen bygger på en rekke premisser og kan kanskje ved første øyekast se tilforlatelig ut:

1. Dateringen av det gjenbrakte materialet til perioden 1010–1020 e.Kr.
2. Alt av det gjenbrakte materialet kommer fra samme bygning.
3. Kleberkarskårene representerer en døpefont/vievannskar og er bevisst nedlagt (spolier).
4. Det gjenbrakte materialet kommer fra en eldre kirke.

Spørsmålet er imidlertid hvor holdbare disse premissene egentlig er ved nærmere ettersyn. Ting tyder på at det dreier seg om en ikke veldig sterkt begrunnet indisiekjede. Dersom en eller flere av premissene ikke besitter tilstrekkelig grad av sannsynlighet, blir det vanskelig å fastholde også *Klemenskirken 2.0*. Vi skal i det følgende se nærmere på disse fire ovennevnte premissene.

Datering av gjenbruksmaterialet

Både i rapporten og i kronikken hevdes det at det gjenbrakte materialet i kirke A, som består av restene av to takbærende stolper fra selve kirken og to planker som har fungert som kistelokk og -bunn i en grav (grav 246) stratigrafisk tilknyttet kirke A, til sammen gir en rimelig datering til perioden 1010–1020/22 e.Kr. Tre av objektene er dendrokronologisk datert og ett er C-14-datert.

Den ene stolpen ble ifølge den dendrokronologiske rapporten (Thun og Svarva 2018:3–4) vedlagt utgravningsrapporten datert til maksimalt fem år etter 1009 e.Kr. Dette innebærer i så fall at trevirket er felt senest 1014 e.Kr. Trevirket til den andre stolpen ble ifølge den samme dendrokronologiske rapporten felt vinteren 1008–1009 e.Kr. Kistelokket i grav 246 er dendrokronologisk datert til få år etter 1008 e.Kr. Kistebunnen fra grav 246 er C-14-datert til 987–1022 e.Kr. Det er altså bare den C-14-daterte planken som trekker gjenbruksmaterialet over den magiske grensa 1016 e.Kr. Tradisjonshåndverkere som prosjektet har rådført seg med er av den oppfatningen at tømmeret har blitt tilvirket mens det ennå var ferskt, altså kort tid etter felling (Sæhle *et al.* 2021:88). Det meste av dette materialet kan altså ikke ha ligget utilvirket fra fellingstidspunkt og fram til Olav Haraldsson ifølge Snorre bygde en Klemenskirke i Nidaros i 1016 e.Kr. Riktig nok er de dendrokronologiske dateringene noe sprikende, men de sannsynliggjør likevel – sammen med at alt tømmeret har blitt tilvirket i fersk tilstand – muligheten for at gjenbruksmaterialet kommer fra en eller kanskje flere bygninger oppført før 1016 e.Kr. Når det gjelder C-14-dateringen av kistebunnen i grav 246, er det etter min mening noe tendensiøst uten videre kun å dra dateringen opp i tid. Den har et tidsspenn på ca. 35 år, fra 987 til 1022 e.Kr. Og dersom antakelsen i rapporten om at alle fire elementene kommer fra samme bygning, er det nærliggende å tenke at de mest presise dateringene blir elementene som styrer den temporale plasseringen av de andre. Dette vil i så fall sannsynliggjøre en plassering av oppføringen av bygning x (eller bygningene

x1, x2, x3 og x4, alt etter som) vesentlig nærmere 1009 e.Kr. enn 1016 e.Kr.

Alt gjenbrukt materiale kommer fra samme bygning

I rapporten brukes så dette dateringsintervallet til å argumentere for at alle de fire gjenbrukselementene har tilhørt en og samme bygning. Det fremholdes at dette, i tillegg til opplysningene både om gjenbruk og materialkvalitet gjør denne tolkningen trolig. I tillegg mener man det er sannsynlig at denne bygningen er et eldre kirkebygg eller en annen bygning av høy status (Sæhle *et al.* 2021:90). Følgende hevdes:

Det er fullt mulig at alle elementene både i kirke A og grav 246 er resultat av gjenbruk, men det er verdt å merke seg det påfallende sammenfallet i dateringer mellom alle konstruksjonselementene: C14-dateringen av kistelokket ligger innenfor intervallet 987–1022 AD og de dendrokronologiske dateringene grupperer seg til den midtre del av intervallet, etter 1008 AD, men ikke etter 1015/1016 AD (se Thun 2018, vedlegg 1). Hadde det vært tale om et tilfeldig gjenbruk av tømmer ville det være nærliggende å forvente et større tidsspenn mellom de ulike dateringene, og ikke et snevert sammenfall på maks 8 år mellom fellingstidspunktene, som er tilfelle her. Det er derfor interessant å stille spørsmål til hvor dette tømmeret opprinnelig stammer fra. (Sæhle *et al.* 2021:87)

Det er vanskelig å se at Thun og Svarva (2018) i deres dendrokronologiske rapport trekker dateringsintervallet opp til 1016 e.Kr. Som nevnt ovenfor er det kun C-14-dateringen fra kistebunnen som fører dateringen så langt opp i tid. Slik er det ikke i tilstrekkelig grad sannsynliggjort at det er en periode på åtte år mellom fellingstidspunktene. Tidsspennet kan være langt mindre og ligge nærmere rundt 1009/10 e.Kr. Videre anføres det heller ingen begrunnelse for hvorfor en periode på 8 år mellom fellingstidspunktene gjør det naturlig å konkludere med at det ikke dreier seg om gjenbruk av materiale fra flere ulike bygninger. Også dette blir en sentral

premiss, men kan likevel ikke ha status som mer enn en antakelse.

Kleberkarskårene representerer en døpefont/vievannskar og er bevisst nedlagt

I rapporten benevnes dette elementet gjentatte ganger som «tentativ døpefont» eller «mulig døpefont» o.l. Dette forholdet er ikke til stede i den ovennevnte kronikken «I stolpehullene var det lagt ned biter av bearbeidet kleberstein som til sammen danner en nesten komplett døpefont/vievannskar.» (Petersén 2021). Heller ikke NIKUs direktør nevner dette i sitt avisinnlegg (Bakken 2022). Til tross for at også rapporten noen steder snakker om «døpefonten» og ikke den «tentative døpefonten» (eksempelvis Sæhle *et al.* 2021:491) fremholdes det likevel betydelig tvil rundt tolkningen av dette materialet:

Den mulige døpefonten fra Søndre gate 7–11 passer ikke inn i mønsteret for de allerede kjente norske og skandinaviske middelalderfontene, og det er derfor vanskelig å konkludere denne tolkningen før ytterligere studier av karet er foretatt. Vi har vært i kontakt med flere eksperter, og meningene er delte angående hvorvidt dette dreier seg om en døpefont, hva dateringen på døpefonten eventuelt er, og hvorvidt det i virkeligheten kan dreie seg om et vievannskar (aspersorium) eller et profant klebersteinskar, og ikke en døpefont. (Sæhle *et al.* 2021:514)

Prosjektet finner altså at det ikke er tilstrekkelig grunnlag for å trekke en entydig konklusjon i forhold til dette spørsmålet med samme grad av sikkerhet som prosjektlederen gjorde i kronikken publisert få uker etter at rapporten var offentliggjort.

Et annet spørsmål knyttet til disse kleberkarskårene er om de er bevisst plassert i stolpehullene, eller om det dreier seg om praktisk bruk som skoningsstein. Her er rapporten noe uklar. På den ene siden trekkes muligheten for bevisst nedleggelse frem:

Vi har ingen endelige konklusjoner på hva karet

skal tolkes som, men basert på den meget bevisste plasseringen som steinpakning omkring alle de takbærende stolpene i kirke A bør gjenstanden ha hatt en høy symbolverdi. [...] Fragmentene er deretter fraktet til kirketuften, hvorpå minst ett fragment av det fragmenterte karet så ble plassert i hvert av stolpehullene til kirke A. Da stolpehullene ligger opptil 10 m fra hverandre tyder dette på en overlatt og ikke tilfeldig plassering av disse individuelle fragmentene. (Sæhle *et al.* 2021:514)

Samtidig kan det se ut som at man også holder muligheten åpen for at det rett og slett primært dreier seg om et rent praktisk anliggende:

I kirke A ble et stort klebersteinskar, og fragmenter av andre bearbeidede klebersteinsgjenstander, funnet brukt som steinpakning til alle av kirkens takbærende stolper. Klebersteinskaret og de andre gjenstandene hadde tydeligvis blitt brukt, knust, brent og så brakt til stedet med den hensikt å bruke dem som skoningsstein rundt stolpene i kirke A. (Sæhle *et al.* 2021:512, min understrekning)

Videre kan ett av argumentene som anføres for at disse kleberkarskårene er bevisst nedlagt spolia også tolkes i motsatt retning:

Det er, ifølge Stocker, ikke funnet eksempler på at middelalderdøpefonter ble gjenbrukt til andre aktiviteter i sin samtid, men at de tvert imot ser ut til å ha blitt håndtert på en måte som har forsikret at døpefonten nettopp ikke har kunnet brukes til annet formål. Flere døpefonter fra middelalderen er i England funnet nedgravd under den eksisterende døpefonten i kirken, og i 1997 hadde Stocker dokumentert minst 39 tilfeller av middelalderfonter begravd under gulvet i kirken når de gikk ut av bruk (*ibid.*: 17f). (Sæhle *et al.* 2021:514)

Slik jeg ser det kan kleberkarfragmentenes plassering i stolpehullene med utgangspunkt i dette forstås på to måter. Den ene er i tråd med rapporten som sammenligner dette med

i kirker nedgravde døpefonter gått ut av bruk. Den andre forklaringen er at det ikke var noe problem å bruke dette materialet til ikke-religiøst formål i form av et rent praktisk henseende som skoningsstein, da det i utgangspunktet aldri har vært et hellig kar.

Det er altså pr. i dag 1) For stor usikkerhet rundt spørsmålet om kleberkarskårene representerer et hellig eller profant kleberkar til å entydig erklære det som døpefont/vievannskar. 2) For stor tvil rundt spørsmålet om deponeringa i stolpehullene dreier seg om spolia i form av rituell nedleggelse eller om praktisk bruk av byggemateriale til entydig å kunne erklære det som uttrykk for religiøs praksis.

Det gjenbrukte materialet kommer fra en eldre kirke

I prosjektlederens kronikk fremstilles påstanden om at bygningen som gjenbruksmaterialet stammer fra er en kirke som et udiskutabelt faktum: «Vi antar at gjenstanden tilhørte kirken som ble flyttet» (Petersén 2021, min understrekning). Også rapporten går langt i å peke på muligheten for at gjenbruksmaterialet stammer fra en eldre kirke, men holder samtidig muligheten åpen for at det kan dreie seg om en verdslig bygning:

Basert på tresort, kvalitet og dimensjoner av kirketømmeret sammenlignet med tømmeret som er brukt i de profane byggene, er det rimelig å tolke de gjenbrukte elementene i kirke A og grav 246 som stammende fra en høystatus bygning som en hall eller en kirke, og ikke et ordinært bolighus. (Sæhle *et al.* 2021:491)

Men også her brukes tolkningen kleberkarskårene som tilhørende et hellig kar og som spolia i form av rituell nedleggelse til å trekke tolkningen i retning av en kirke:

Eksistensen av en tidligere kirke er delvis bekreftet gjennom funn av en knust døpefont (N207327:1) brukt som steinpakning omkring de takbærende stolpene tilhørende kirke A (beskrevet

både under gruppe 1602, fase, og i kap. 4, avsnitt 4.2.4.1.4). Døpefonten stammer nødvendigvis fra et bygg eldre enn kirke A ettersom den er brukt som steinpakning i denne, og det er derfor ikke urimelig å tolke døpefonten og de gjenbrukte bygningselementene i kirke A som potensielt stammende fra samme bygning – trolig en kirke. (Sæhle *et al.* 2021:491)

Videre vises det til lang kirkelig kontinuitet fra kirke A til E i Søndre gate 7–11 (de fem suksessive bygningene) relatert til både altere og plassering, og til at det er skriftlig belegg for at man i middelalder flyttet hele bygninger og bygde dem opp igjen (Sæhle *et al.* 2021:492). Men det eneste konkrete arkeologiske belegget som anføres som argument for å knytte gjenbruksmaterialet fra kirke A til en eldre kirke, er kleberkarskårene. Det blir avgjørende at disse stammer fra et hellig kar og representerer en rituell nedleggelse i form av spolia. Uten tilstedeværelsen av et hellig kar, rituelt nedlagt, er ikke sannsynligheten for at det dreier seg om en kirke større enn om det dreier seg om en eller flere verdslige bygninger. Skriftlige kilder som beretter om flytting av bygninger i middelalderen blir i så henseende like relevante i begge tilfellene. Argumentene om kontinuitet på stedet fra kirke A til E, peker ikke bakover i tid – til før kirke A, og kan derfor ikke alene i tilstrekkelig grad sannsynliggjøre en eldre kirke.

Oppsummering

Hvor sannsynlig er det så at kirke A representerer en Olav Haraldssons helt eller delvis flyttede Klemenskirke? For det første må dateringene av gjenbruksmaterialet ligge innenfor et tidsrom som innbefatter året 1016 e.Kr. Her opererer man med tidsspennet 1010–1020 e.Kr. For å få dette til har man gått langt i å konkludere med at alle gjenbrukselementene (både stolpene og kisteplankene fra grav 246) stammer fra en og samme bygning. Her blir C-14-datering av kistebunnen (kisteplanke 51125) sentral, da det er denne som drar dateringa tilstrekkelig langt opp i tid. For det andre må denne bygningen

være en eldre kirke, og ikke en verdslig bygning. Konklusjonen at det er en eldre kirke hviler empirisk helt og fullt på antakelsen om at kleberkarfragmentene fra stolpehullene representerer et hellig kar, nedlagt rituelt. De andre momentene (kontinuitet kirke A til E og skriftlige kilder om flytting av bygninger) er etter mitt syn sekundære.

Det kan reises tvil om at gjenbruksmaterialet kan trekkes så langt opp i tid som 1016 e.Kr. Det er i den forbindelse heller ikke ført tilstrekkelig overbevisende argumentasjon for påstanden om at alt av gjenbruksmateriale kommer fra en og samme bygning. Det er derfor ikke umulig at det kan dreie seg om materiale fra en eller flere bygninger oppført en tid før 1016 e.Kr. Det er også grunn til å stille spørsmål ved holdbarheten til tolkninga av kleberkarfragmentene som tilhørende et hellig kar og som rituelt nedlagt. Vi har sett at rapporten framholder tvil rundt denne tolkninga. Dette utelates både i innlegget til NIKUs direktør i *Adressa* 27. juni 2022 og i prosjektlederens kronikk.

Samlet sett viser dette at det pr. i dag er for stor usikkerhet rundt de premissene som er lagt til grunn for at kirke A representerer en helt eller delvis flyttet eldre kirke som med tilstrekkelig grad av sannsynlighet kan dateres til 1016 e.Kr. Dette gjør det vanskelig å fremme tolkningen av kirke A som Olav Haraldssons helt eller delvis gjenoppbygde Klemenskirke (versjon 2.0) som mere sannsynlig enn andre mulige forklaringer på kirken i Søndre gate 7–11.

Som følge av rapportens innhold utspant det seg sommeren 2022 en diskusjon i media, særlig rundt holdbarheten av versjon 2.0. Her skal jeg ta for meg noen av utspillene. I en kronikk i *Adressa* 18. juni 2022 gikk direktøren ved NTNU Vitenskapsmuseet og direktøren i NIKU ut og avviste versjon 1.0. De var i tillegg svært skeptiske til versjon 2.0: «For at det skal være en kobling til Klemenskirken, må en derfor sette opp en hypotese om flytting og gjenbruk av materiale. Dette er svært usikkert og umulig å bevise. Det er i dag derfor ikke mulig å identifisere kirke A med sagaens Klemenskirke.» (Bakken og Stenøien 2022).

Denne skepsisen ble fulgt opp og konkretisert av Axel Christophersen i et intervju i *NRK Studio* 21. juni (NRK 2022a) og av undertegnede i en kronikk i *Adressa* 23. juni (Brattli 2022). Dette med bakgrunn i de forholdene det er redegjort for ovenfor her. I det tidligere nevnte innlegget i *Adressa* 27. juni ga direktøren i NIKU også uttrykk for at kirke A kunne representere en flyttet Klemenskirke bl.a. med bakgrunn i at det var umulig for meg, Christophersen eller andre å motbevise dette. Bakken mener seg tilbakeholden når det gjelder identifikasjon av denne påståtte flyttede kirken, men sier likevel følgende: «Å sette navn på denne «opphavskirken» er umulig, men her kan vi ikke utelukke Klemenskirken som en kandidat.» (Bakken 2022).

Synspunktet på dette med bevisbyrden går igjen i flere offentlige ytringer fra NIKUs hold. I en kronikk i *Adressa* 20. august 2022 sies det at fram til det foreligger solide bevis for det ene eller det andre bør man vente med å rope ulv, ulv (av meg forstått som å stille spørsmål ved klemenskirkehypotesen og peke på alternative tolkninger av kirke A) (Petersén 2022). I en uttalelse i *NRK Dagsnytt 18* 22. august framholdes det videre at tvil må komme kirketeorien, at det er Klemenskirken til gode (NRK 2022b). Følgelig synes NIKU så langt å stå fast ved kirkens identifikasjon som Klemenskirken som tolkningen *par excellence*. De virker i alle fall lite interessert i å diskutere andre forklaringer på hva kirke A kan representere.

Nasjonalmonumentisering som materialiseringsprosess

Pr. i dag eksisterer det altså tre versjoner av kirkeruinen i Søndre gate 7–11 som alle langt på vei inkluderer det samme arkeologiske materialet: *Klemenskirken 1.0* og *2.0* og Kirken i Søndre gate 7–11, der den siste versjonen er den eneste som enn så lenge i tilstrekkelig grad svarer til det arkeologiske materialet. Vi vet ikke hvilken kirke det er, eller hvem som bygde den. Det kan ha vært en av rikskongene som etterfulgte Olav Haraldsson, eller det kan ha vært en lokal stormann. Det vi imidlertid kan si, er at

det pr. i dag er for stor usikkerhet forbundet med det arkeologiske materialet til å kunne hevde at tolkninger av kirkeruinen i Søndre gate 7–11 som en eller annen variant av Olav Haraldssons Klemenskirke er mere sannsynlig enn andre forklaringer.

Spørsmålet er om *Klemenskirken* ved Peter Egges plass har kommet for å bli? Dette til tross for at både versjon 1.0 og 2.0 viser seg vanskelig på rimelig vis å forene med det arkeologiske materialet? Den har i hvert fall blitt relativt bestandig, da den i begge versjoner gjennom det jeg vil kalle *nasjonalmonumentisering*³ er et kontekstuel fenomen. Paradokset er at den siden 2016 som faktum har blitt diskursivt stadig mer solid, samtidig som den empirisk er svekket. Det er den diskursive soliditeten som underbygger nasjonalmonumentet *Klemenskirken* som faktum, og som blir utslagsgivende i bred sammenheng, og ikke arkeologien. For hvordan avskilte et nasjonalmonument? Det er usikkert om arkeologien alene er i stand til det. Andre aktører – som nevnt ovenfor – har hatt, og har betydelig innflytelse. Og sammen med Riksantikvaren og NIKU ble de derfor allerede fra 2016 del av en prosess der det fagarkeologiske langt på vei ble marginalisert. Og denne marginaliseringen er også, etter min mening, i vesentlig grad grunnet i Riksantikvarens initiativ til og etablering av den utstillingen som ble åpnet ved Peter Egges plass i 2019. Dette fordi utstillingsprosjektet i seg selv ble en aktør som la føringer for bl.a. når avgjørelser måtte tas. I et innlegg i *Adressa* 22. august 2022 sa Kristin Bakken og riksantikvar Hanna Geiran følgende: «Tidsvinduet for å tilpasse bygget var stramt: Skulle det bli en utstilling av funnene, kunne ikke det private byggeprosjektet vente helt til undersøkelsene var ferdige.» (Geiran og Bakken 2022).

Ut fra dette er synes utstillingsprosessen å ha blitt et slags «bordet fanger». Nå var det ikke lenger den arkeologifaglige prosessen som var

styrende for når man fant det riktig å konkludere, men tidsplanen til tiltakshaver.

Sentrale momenter i utgravningsrapporten er i ferd med å bli spilt ut over sidelinjen, både av NIKU selv og andre aktører. Utstillingen som Riksantikvaren tok initiativ til, og gjennomførte har i tillegg til å være et formativt element også vist seg å være et effektivt retorisk grep og bidrar i skrivende stund fortsatt til sementeringa av særlig versjon 1.0, men også versjon 2.0 både i bokstavelig og overført betydning. Der valgte man fysisk å ha hovedfokus på strukturene tilhørende kirke B som bl.a. huser et mye mere spektakulært alter heller enn de få, beskjedne steinene som representerer alteret i kirke A (Figur 3). Dette til tross for at utstillingens hovedbudskap dreier seg om påståtte hendelser knytta til kirke A. Slik ble tilsynelatende Olav Haraldssons Klemenskirke tydelig fysisk inkorporert som en del av det nye forretningsbygget, og det ser ut som at håndfast arkeologisk empiri taler direkte til oss. Det handler altså først og fremst om kirke A, selv om nesten alle fysiske spor etter den i utstillingen er borte. Man snakker primært om kirke A, men viser kirke B. Utstillingen er på snedig vis designet til å ligne på arkeologi, men er det altså ikke. Videre fungerer millionene fra Klima- og miljødepartementet som en effektiv stabilisator av objektet. *Klemenskirken* er jo vedtatt av Stortinget. Tilsvarende fungerer også HKH Kronprins Haakons' seremonielle åpning av utstillingen i mai 2019. Man har lyktes i å grave seg dypt ned i nasjonen Norges offisielle selvforståelse. I en bredere samfunnskontekst ligger det derfor til rette for at *Klemenskirken* kan komme til å fortsette sin eksistens i en eller annen (eller flere) form(er). Videre er Søndre gate 7–11/Peter Egges plass utropt til stedet hvor olavskulten begynte og er slik i ferd med å bli et pilegrimsmål, noe både daværende riksantikvar Jørn Holme og en katolsk biskop slo fast allerede i 2016 (Bråten og Opland 2016). Også kåringa som verdens 6. viktigste arkeologiske oppdagelse i 2016 er en viktig stabilisator. *Klemenskirken* er ikke *Klemenskirken* bare i Trondheim eller i Norge, men i hele verden, noe som har betydelige diskursive implikasjoner.

³ Her dreier seg om *gjøren*; hvordan fenomener kommer til gjennom materialiseringsprosesser som praksiser.

Når det gjelder versjon 2.0 er også kronikker og andre avisinnlegg skrevet av representanter for NIKU ledd i en slik diskursiv prosess. Vi ser tydelig hvordan tvil og forbehold – som framsettes i rapporten – har blitt rensket vekk, også på institusjonelt nivå. NIKU ser ut til å være oppsatt på å holde fast ved klemenskirkehypotesen. Forsvunnet er diskusjonen rundt kleberkaret som religiøst eller profant. Borte er muligheten for at gjenbruksmaterialet fra kirke A kan stamme fra en annen type bygning enn en eldre kirke. Forhold som peker i retning av usikkerhet knyttet til *Klemenskirken 2.0* underkommuniseres. Vi ser også her modalitets-effekter i sving; positive modaliteter som trekker oppmerksomheten bort fra fenomenets tilkomstbetingelser. Tilsvarende effekt har podkasten *The*

pilgrim podcast fra juli 2021 (Collin 2021). Her intervjues prosjektlederen for utstillingen, hvor han gis anledning til å fremme sin klemenskirketolkning helt uten å bli møtt med kritiske refleksjoner og spørsmål. Podkasten lar seg rett og slett bruke som mikrofonstativ. Utgravningsrapportens forbehold på sentrale/kritiske punkter innhylles altså nå i et slags glemselens slør, og står i fare for å forsvinne helt. Videre må påstandene fra NIKU forstås som diskursive utsagn (forstått som kunnskapsdannende), og ikke bare tilfeldige ytringer fra hvem som helst. Dette fordi de fremmes fra spesielle posisjoner; av direktøren som snakker på vegne av organisasjonen og av lederen av utgravningsprosjektet. Denne mekanismen er egnet til å styrke *Klemenskirken* som diskursivt objekt. Slik fremstår

Figur 3. Kirke B. Til høyre for alterfundamentet ser vi de få steinene som er igjen av alteret i kirke A. Foto: Ragnar Vennatrø.

også *Klemenskirken 2.0* som en ren, kontekstfri oppdagelse. Riksantikvaren synes å forholde seg taus når det gjelder *Klemenskirken 2.0*. Det er i alle fall vanskelig å spore kritiske ytringer til fenomenet. Noe som kanskje ikke er så rart med tanke på det initiativet til utstillingen (eller snarere konklusjonen) ved Peter Egges plass direktoratet tok i 2016. Også taushet er en form for handling. Dette viser etter mitt syn at også denne versjonen av kirkeruinen i Søndre gate 7–11 er et diskursivt objekt; kontekstuelet betinget og støttet opp av mekanismer som modalitetseffekter, posisjoner og mobilisering av allierte, gamle allierte fra versjon 1.0 inkludert. I 2020 bekjente Trondheim kommune seg til versjon 1.0. I skrivende stund (oktober 2022) er det ikke mulig å se at dette har endret seg. Heller ikke Riksantikvaren ser siden desember 2019 på sine hjemmesider ut til å ha endret sin forståelse av kirkeruinen i Søndre gate 7–11 til noe annet enn *Klemenskirken 1.0*. Direktoratet inngår altså i skrivende stund i nettverk bak versjon 1.0 og på et vis også versjon 2.0. Og i programmet til Nasjonal pilegrimskonferanse 2022 som gikk av stabelen så sent som i mars 2022 står følgende å lese: «Omvisning i Klemenskirken hvor kisten til Olav den hellige (Olavsskrinet) skal ha blitt plassert 3. august 1031.». I Store Norske Leksikon står det skrevet følgende:

Det har inntil nå vært ukjent nøyaktig hvor kirken lå, og hvordan den så ut. [...] Ved utgraving før oppføring av et nytt forretningsbygg høsten 2016 fant man rester av et kirkebygg, som fort ble fastslått å være Klemenskirken. Arkeologer omtalte funnet som det viktigste arkeologiske enkeltfunnet i Trondheim på over hundre år. Etter hvert som utgravningene kom dypere og dypere i utgravingsområdet, ble det funnet rester av i alt fire kirker, som alle var bygget over hverandre. (Rosvold 2022)

På sitt nettsted fremholder fortsatt Pilegrimsleden at det dreier seg om *Klemenskirken 1.0*:

Dateringene forteller at kirken må være reist rundt år 1015, og at det høyst sannsynlig må

være Olav Haraldssons Klemenskirke. I denne kirken ble Olav Haraldsson til «Olav den Hellige» da helgenkongens skrin høytidelig ble plassert på høyalteret den 5. august 1031. Nå var stedet endelig lokalisert! (Pilegrimsleden 2022)

Dette er eksempler på utsagn og aktører som alle har bidratt til at tolkningen av kirkeruinen i Søndre gate 7–11 som Klemenskirken har gått fra å være en antakelse – en av flere muligheter i 2016 – til å bli et faktum; *Klemenskirken*. Gjennom mobilisering av allierte, oversettelser og modaliteter gjøres den fortsatt til noe selvsagt, som falt ned fra himmelen i fiks ferdig form. Bortsett fra oppdagelsen i form av den fysiske fremgravningen tilkjennes den ingen tilkomst-historie, den bare er. Men ikke engang det mest solide faktum hviler utelukkende i seg selv. Det vil uunngåelig være kontekstuelet, det ser bare av og til ikke slik ut.

Avslutning

Klemenskirken 1.0 ser ut til fortsatt å leve i beste velgående side om side med versjon 2.0. Imidlertid er ikke dette så rart, da det hele uansett i bunn og grunn handler om en hybridisering av elementer fra versjon 1.0 og versjon 2.0. For alt som egentlig trengs er merkelappen «Klemenskirken» i en eller annen form for at det skal være *Klemenskirken*. Det er egentlig ikke så nøye hvilken form, da mye av konteksten versjon 1.0 er skapt innafor også bidrar til tilkomsten av versjon 2.0. Versjon 1.0 og versjon 2.0 har slik langt på vei samme DNA, selv om de ikke er identiske når det kommer til relasjonen til den fortidige materielle kulturen. Det er imidlertid av mindre betydning, da ingen av disse to versjonene egentlig primært handler om arkeologi, men om materialisering som nasjonalmonumentisering – en diskursiv soliditet. Slik dreier det seg om *Klemenskirken* og Kirken i Søndre gate 7–11, der bare den siste primært handler om arkeologi.

Takk

Takk til Axel Christophersen, Ragnar Vennatrø, Jan Brendalsmo og to anonyme fagfeller for nyttige innspill.

Summary

The aim of this article is to illustrate how the remains of the church excavated in Søndre gate 7–11 in Trondheim in 2016–2017 became a national monument: the «Church of St. Clement»; the site where St. Olav allegedly was canonized. By analyzing how different participations, both humans and non-humans, and mechanisms constituted the process of formation, this national monument is appreciated as a heterogeneous contextual phenomenon, and not a homogenous object resting within itself. It is demonstrated how non-archaeological participations such as media, the Catholic church, the Norwegian church, the Norwegian parliament, the developer, and the government formed elements in the network behind the national monument. In this way, archaeological elements of the project became marginalized. In my opinion this – the exhibition process of the church established on the site included – was decisive for why, from an academic point of view, premature conclusions were drawn. The conclusion of this article is that there is not a 1:1 relationship between the archaeological material excavated and the national monument the «Church of St. Clement». This phenomenon was enacted, i.e., national-monumentalized, not discovered.

Litteratur

- Bakken, K. 2022 Derfor kan Klemenskirken være flyttet. *Adresseavisen* 27. juni 2022.
- Bakken, K. og H. K. Stenøien 2022 Vi vet ikke hvor Olav den helliges kirke lå. *Adresseavisen* 18. juni 2022.
- Blom, G. A. 1997 *Trondheims Historie 997–1997. Bind 1 Hellig Olavs by: Middelalder til 1537*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Brattli, T. 2022 Tvilsoomt at Klemenskirken ble flyttet. *Adresseavisen* 23. juni 2022.
- Bråten, R. T. og E. Opland 2016 Her lå Olav den hellige i 25 år. Under utgravningene i Trondheim sentrum har arkeologer funnet rester av det de mener er Klemenskirken, Olav den helliges kirke. *Adresseavisen* 9. november 2016.
- Bråten, R. T. og E. Opland 2016 Blir et nytt pilegrimsmål. *Adresseavisen* 10. november 2016.
- By Rise, M. K. 2017 Revidert nasjonalbudsjett. 31 millioner og et nytt, fasinende funn. *Adresseavisen* 11. mai 2017.
- Christophersen, A. 1988 «... og ordnet det slik at der skulle være kaupstad ...» Bosetning og tidlig bydanning på Nidarnes i lys av de arkeologiske undersøkelsene i Trondheim 1970–1987. *Trondhjemske samlinger* 1988:7–48.
- Christophersen, A. 1992 Folk og bebyggelse i middelalderens Trondheim. *SPOR* (2):5–11.
- Collin, I. 2021 The pilgrim podcast. 4. juli 2021. Tilgjengelig fra: <https://anchor.fm/ingeborg-collin/episodes/The-pilgrim-podcast-e13m1e> [besøkt 6. mai 2022].
- Dahlberg-Knudsen A. og L. E. Skjærseth 2015 Har funnet 12 skjelletter fra middelalderen. *NRK Trøndelag* 24. september 2015.
- Damsholt, T. og D. G. Simonsen 2009 Materialiseringer. *Processer, relasjoner og performativitet. I Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*, T. Damsholt, D. G. Simonsen og C. Mordhorst (red.), s. 9–37. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.
- Geiran, H. og K. Bakken 2022 Hva er fakta om Søndre gate? *Adresseavisen* 22. august 2022.
- Helgesen, V. og J. Holme 2017 Viktig at vi ikke taper historien. *Verdens Gang* 19. oktober 2017.
- Lein, Ø. og B. Sande 2016 Olav den helliges kirke på arkeologisk toppliste. *Adresseavisen* 21. desember 2016.
- Lunde, Ø. 1977 *Trondheims fortid i bygrunnen. Middelalderbyens topografi på grunnlag av det arkeologiske materialet inntil 1970*. Riksantikvarens Skrifter, Norwegian Antiquarian Bulletin Vol. 2, Adresseavisens forlag, Trondheim.
- Nasjonalt Pilegrimssenter 2022 Nasjonal pilegrimskonferanse 2022. Program. Elektronisk dokument. Tilgjengelig fra: <https://pilegrimsleden.no/assets/images/Program-Nasjonalt-pilegrimskonferanse.pdf> [besøkt 6. mai 2022].
- NIKU 2017 Revidert prosjektbeskrivelse. Prosjektnavn: Søndre gate 7–11, Trondheim kommune, Sør-Trøndelag. NIKU Prosjektnummer: 1021003.
- Nordeide, S. W. 1997 St. Olavs by. Om kirker og klostre i middelalderens Trondheim. I *Fra Nidarnes til Trondheim. Vandringer i et bylandskap*, A. Christophersen (red.), s. 48–59. NINA-NIKU, Trondheim.
- NRK 2022a Klemenskirken i Trondheim ble regnet som en av de ti viktigste arkeologiske funn i verden da den ble oppdaget, og har blitt en stor turistattraksjon. Nå viser det seg at kirkeruinen, med et komplett steinalter, likevel ikke er den berømte Klemenskirken, hvor Olav den helliges kropp ble oppbevart. Hva nå? Spør vi i Studio 2. *NRK Studio 2* 21. juni 2022.
- NRK 2022b Klemenskirken. *NRK Dagsnytt 18* 22. august 2022.
- Olsen, O. 1978 Byarkeologi og byhistorie. Et byarkeologisk pionérverk. Opposisjon til Lundes dr.gradsavhandling. *Heimen* 1978:613–620.
- Petersén, A. 2016 Kulturminnebloggen: Vi kan ha funnet Olav den helliges kirke. Elektronisk dokument. Tilgjengelig fra: <https://blogg.forskning.no/kulturminnebloggen/vi-kan-ha-funnet-olav-den-helliges-kirke/1099553> [besøkt 28. oktober 2022].

- Petersén, A. 2021 Enestående arkeologisk kunnskap om overgangen fra vikingtid til middelalder. *Adresseavisen* 27. juli 2021.
- Petersén, A. 2022 Den største arkeologiske skandalen noensinne? *Adresseavisen* 20. august 2022.
- Petersén, A., Ø. Lunde og A. Christophersen 2016 Nytt lys over det tidlige Trondheim. *Adresseavisen* 5. februar 2016.
- Pilegrimsleden 2022 Klemenskirken. Elektronisk dokument. Tilgjengelig fra: <https://pilegrimsleden.no/interessepunkter/klemenskirken> [besøkt 11. mai 2022].
- Riksantikvaren 1978 Rapport utgravning Søndre gate 3–9, 1978/5. Riksantikvarens utgravningskontor, Trondheim. Trondheim.
- Rosvold, K. A. 2022 Klemenskirken i Store norske leksikon på snl.no. Elektronisk dokument. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/Klemenskirken> [besøkt 11. mai 2022].
- Sæhle, I., A. Petersén, P. N. Wood, K. Brink, N. E. Valstrand, K. Lorvik 2021 Arkeologiske undersøkelser i Søndre gate 7–11, Peter Egges plass, Krambugata 2–4 m.fl., Trondheim Trøndelag (TA 2016/21, TA 2017/03). Landskapsutvikling, tidlig urban aktivitet og middelaldersk kirkested. NIKU rapport 97. NIKU, Trondheim.
- Thun, T. og H. Svarva 2018 A-324 Dendrokronologisk analyse av prøvene fra Klemenskirken, Trondheim. NTNU Vitenskapsmuseet. Nasjonallaboratoriet for datering.